

Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond
MTÜ Eesti Folkloori Instituut
Eesti Põllumajandusmuuseum

MEDICA V

LOOD HAIGUSTEST JA NENDE RAVIST

TEESID

21. 10. 2008
Ülenurme

Toimetaja: Asta Niinemets
Küljendaja: Maris Kuperjanov

Konverentsi toimumist toetab Eesti Kultuurkapital.
Konverents on seotud sihtfinantseeritava teemaga SF0030181s08 “Folkloori narratiivsed aspektid. Võim, isiksus ja globaliseerumine.”

ISBN 978-9949-446-22-3 (trükis)
978-9949-446-23-0 (PDF)

© Autorid
EKM folkloristika osakond
MTÜ Eesti Folkloori Instituut
Eesti Põllumajandusmuuseum

NARRATIVES OF ILLNESS IN LETTERS

Eve Annuk

Private letters are texts which (using the classification of literary studies) belong to the genre of autobiographical writing along with diaries and autobiographies. As such they are the least researched genre among autobiographical writing. This is partly due to their nature as complicated texts which (unlike autobiographies) do not present a linear narrative but instead construct a communication network of messages scattered in space and time.

Private letters can contain rich research material, concerning the ways how illness is experienced and narrated by a sick person, and also uncover the gendered meanings related to illness.

The questions that I will deal with in my paper are as follows: How is illness narrated in letters? How does the letter genre shape it? How does this illness narrative relate to the socio-cultural context of an era? I will use as an example the letters of Estonian poetess Ilmi Kolla (1933–1954) who died of tuberculosis during the late Stalinist period and whose poetry and letters reflect her illness experiences in very different ways.

NARRATIVE AND HEALING RITE: THE PROBLEM OF SOURCES

Frog

The ethnic folk beliefs of Karelia perceived many illnesses as the penetration of the body by elements or forces of the unseen world. Healing rites performed by ritual specialists (*tietäjät*) functioned as a form of boundary maintenance which restored or maintained the boundaries of the body on the level of the unseen world in a manner corresponding to rites used in the maintenance of physical and social boundaries in society. This paper will approach rite performance as a form of narrative involving both verbal incantations and performative action. Rather than simply telling the narrative, the narrative is applied as model to accomplish a healing event. The example chosen for discussion is from *Suomen Kansan Vanhat Runot*, SKVR I1 35. The incantation applied in this rite includes a *historiola*, which verbally creates a continuity tracing back to the beginning of the world and extending to the verbal and performative action of the *tietäjä* in the rite itself.

Rather than communicating the healing event, the narrative performance causes the healing event through the projection of narrative events into the unseen world. The problem of sources for these healing rites will be briefly discussed. This discussion will focus on the interpretation of the relationship between the narrative sequence of the rite and the incantation text, which in many cases was recorded without accompanying information related to rite performance.

LOOD NIMETUTEST RAVIMTAIMEDEST

Raivo Kalle

Historistlik Eesti Rahvameditsiini Botaaniline Andmebaas (HERBA) sisaldab aastatel 1868–1993 kogutud humaanravi tekstete. HERBAs esineb veidi üle 0,6% taimravi teateid, milles puudub taimenimetust.

Taimenimetuseteta tekstid võib jagada laias laastus kolmeks: *ei mäleta nime, keegi rääkis ja sellisega raviti*. *Ei mäletata nime* tekste on alla kümne ja *keegi rääkis* teateid natuke üle kümne, kuid juhtumeid, kus mainitakse, et sellega (sellisega) raviti, on üle 40.

Miks saab enamiku tekstidest liigitada rühma *sellisega raviti*? Üks põhjusi võis olla taimenimetust andva kohaliku kogukonna puudumine, teine segadus taimenimetustega. Kuni 1920. aastate alguseni taimenimetused varieerusid, hiljem hakati kirjanduses levitama juba kinnitatud nimetusi, mis levisid kirja-keele mõjul üle Eesti. Pärimuse kogujale võidi jätta ütlemata rahvapärane nimetus, mis koosneb enamasti haiguse nimest ja laiendist -rohi või -hein (sammaspolehein (nt harilik piimalill), soolatüükarohi (nt harilik vereurmarohi) jne) hirmust näida rumal või öelda vale nimetus.

Ei mäleta nime tekstidest võib välja lugeda, et teadmine ravimisest on saadud kellegagi vesteldes, esialgselt on edasi antud nii ravi kui ka taime nimetus, kuid viimane on aja jooksul ununenud.

Keegi rääkis anonüümsed ravijutud on jõudnud informandini läbi mitme inimese või on teadmine saadud kelleltki, kes ei ole juba ise taimenimetust teadnud või pole seda lihtsalt öelnud, jättes täpsustamata raviga seotud üksikasjad.

Põhjalikuma taimekirjelduse korral on võimalik taim tuvastatav perekonna täpsusega, levinuimad neist on vereurmarohi, piimalill, maajalg, ussilakk, aaloe, soolikarohi jne. Nagu selgub, on enamasti tegu tavaliste taimedega, mis levivad inimese vahetus läheduses. Liiga üldsõnalise taimekirjelduse korral pole võimalik aga taime hiljem tuvastada.

Nimetute taimedega ravitud peamiselt pisemaid nahahaigusi.

TARTU ÜLIKOOLI KOHTUARSTITEADUSE INSTITUUDI UURINGUST EBAARSTIDE TEGEVUSE ULATUSE KOHTA EESTIS 1929. AASTAL

Jaan Kasmel

Pärast iseseisvumist hakkas Eestis arstide, hambaarstide ja rohuteadlaste ning meditsiinilise abipersonali arv järk-järgult suurenema. Nii oli 1918. aastal asutatud Tervishoiu Peavalitsuses registreeritud 1919. aastal 370 arsti, 87 hambaarsti ja 191 rohuteadlast, 1928. aastal aga juba 606 arsti, 198 hambaarsti ja ligi 250 proviisorit.

Seega paranes arstiabi üldine kättesaadavus riigis möödunud sajandi kahekümnendatel aastatel tunduvalt. Ühe arsti keskmine tegevuspiirkond vähenes 1921. aastal olnud 128,5 ruutkilomeetrilt 1929. aastaks 54,7 ruutkilomeetrile. Viimane näitaja oli aga võrreldes paljude teiste riikidega tol ajal veel küllaltki suur.

Samas nõudis 1928. aastal Pärnus toimunud VII arstidepäev, et võetaks kasutusele abinõud arstide üleproduktiooni ärahoidmiseks. Kuigi ülikooli arstiteaduskond eitas seda, töid arstidepäeva esinejad esile järgmisi fakte: Eestis tegutseb umbes niisama palju arste kui Soomes, arstide suhteliselt arvult on Eesti esimesi Euroopas, haiguskindlustuse tasemelt aga viimaste hulgas, arstide tööpakkumine ületab nõudluse.

Selle kõrval tegutsesid Eestis veel ka ebaarstid (isikud, kes ravisid kaasinimesi, omamata arstikutset elukutselistena, teenistuse otstarbel). Nende arvu ja tegevuse kohta puudusid igasugused andmed.

Et saada ülevaadet ebaarstimise kohta Eestis, korraldas ülikooli kohtuarstiteaduse instituut prof S. Talviku algatusel 1929. aasta kevadel-suvel selleteemalise uuringu. Koostati küsimustik, mis saadeti välja riigi kõigile praktiseerivatele arstidele, välja arvatud Tallinn ja Tartu, kuhu see saadeti ainult osale arstidest (76 ankeeti), sest nendes linnades oli arstide üldarv väga suur.

1929. aasta 1. juuliks saabus kohtuarstiteaduse instituuti 155 täidetud ankeeti. Saadud andmete töötamise järel võis öelda, et

Eestis tegutses ebaarstimise alal 338 isikut. See arv võis olla ka mõnevõrra suurem, kuna teateid ei saabunud Põhja-Hiiumaalt ja Peipsiäärsest Virumaa osast, ja mõnes kohas oli eriti aadri-laskjaid ning hambatõmbajaid niivõrd rohkesti, et neid kõiki ei ole loetletud.

Silmas pidades seda, et Tervishoiu Valitsuse nimestikus oli tol aastal üldse 868 arsti, osutus meie ebaarstide arv igatahes suureks, suuremaks suhteliselt ka Läti omast, kus arvestati tolal umbes 300 ebaarstiga, seega 3–4 arsti kohta tegutses seal 1 ebaarst, meil aga 1 ebaarst iga 2–3 arsti kohta.

Kohtuarstiteaduse instituudile tagastatud ankeetidest saadud andmete töötamise järel tehtud kokkuvõtte ebaarstimisest Eestis kanti ette VIII Eesti arstidepäeval Võrus 1929.

Meie esitame sellest ligi 80 aastat tagasi kohtuarstiteaduse instituudi poolt korraldatud uuringust lühikese ülevaate, mis valmis kolm aastakümnet tagasi.

KOGEMUS MAA-ALUSTEGA SEOTUD PÄRIMUSES

Kristel Kivari

Oma ettekandes tahan analüüsida kogemuse ja selle väljenduse seoseid, mis on kajastatud maapinnalt pärineva haiguse traditsioonis. Maapinnalt või maa alt pärinevat haigust käsitlevaid usunditeateid, muistendeid ja muinasjutte on vormilt nii erinevaid, et sageli aitab neid omavahel seostada vaid väike viide. Vormiline varieeruvus on omane usundilisele pärimusele ja selle uurimine ei peaks olema omaette eesmärk, kui selle kaudu ei avaneks folkloorižanritele omased tunnetuslikud skeemid, mis teadlikult või ebateadlikult juhivad inimeste käitumist.

Isikliku kogemuse tähendus uskumuses on ambivalentne. Inimene ei saa keeleliselt väljendada olukorda, mida ta kogeb selle erakordsuses elus esmakordselt. Valides seletus- ja tõlgendusviisi mõjutab inimene tagantjärele oma kogemust vastavalt käibivale uskumussüsteemile. On selge, et haigus on inimest otsest puudutav seisund, teisalt on maa-aluste haigus lähteks traditsioonipärasele käitumisele, mis juhib inimest tema igapäevase eksistentsi juurest eemale. Võib ütelda, et maa-aluste ravimine on otsekui tagurpidi pööratud muistend, mille kogemust käivitavaks jõuks on maa-aluse ja maapealse elu kõrvuti eksisteerimine või vastandamine.

Miks ei mõju maapind inimestele otseselt haigestavalt tänapäeval? Kas puudub kogemus või vajalik tähelepanuosutus? Nende küsimustega tänapäeva tülles võib oletada, et muutunud maailmanägemise viis toob meie ette teistsuguseid kogemusi, mida seletame haigustena. Need aga omakorda saavad “tagurpidi muistenditeks”, mille abil ületatakse teatud vastuolusid.

PATSIENDINARRATIIVIDEST KLIINIK.EE JA DIABETES.EE PÕHJAL

Mare Kõiva

Ettekandes analüüsin patsiendinarratiive meditsiinifoorumite kliinik.ee ja diabetes.ee põhjal ning püüan esitada narratiivide tüüpe. Patsientide diskussioonirühmade kirjalikku interaktsiooni iseloomustab individuaalne stiil, kus informeerivad teated vahelduvad lühemate narratiividega. Arvutivahendatud suhtlemist arsti ja patsientide vahel iseloomustan kliinik.ee näitel ning diabeetikute narratiive diabetes.ee suhtlemisvoorude näitel.

Suhkruhaigus kuulub päriliku eelsoodumusega haiguste hulka, mille põdemine saab patsiendile ja tema perekonnale selgeks ootamatult. Lisaks ehmatavale teadmisele haigestumisest on patsiendile algusest peale teada haiguse edasine kulgemine ja kaugohud, samuti asjaolu, et tänane meditsiin suudab diabeeti leevendada, kuid mitte välja ravida.

Patsientidel tuleb kokku puutuda lahendamist vajavate olukordadega alates sellest, kuidas oma elukäik kavandada, kuni selleni, millised moodsa ühiskonna stiilsetest markeerijatest neile sobivad.

Kliinikum.ee soodustab otseselt haiguse ja ravimisega seotud dialooge, kuid siiski on silmatorkav, et patsientide küsimustest osa tegeleb mitte otseselt haiguse, raviskeemi või medikamentidega, vaid pigem vastuste otsimisega elulaadi ja tulevikuväljavaadete kohta. Diabeetikute kõrval on dialoogi alustaja sageli lähisugulane või elukaaslane, kes vajab omakorda nõustamist olulistes tervise- ja perepsühholoogilistes küsimustes.

Küsimusteringi iseloomustavad vastused, mis teises võtmes narratiividenä korduvad diabetes.ee suhtlusvoorudes:

Lapsed sünnivad 2–10-protsendilise tõenäosusega tervetena.

Kõik suhkurtõbe põdevad lapsed käivad tavalasteaias ja tavakoolis.

Esimene põdemise aasta kulub õppimisele ja harjumisele.

Ka loodusravi (ravimteed) võivad haiguste varases staadiumis abiks olla.

Füüsiline koormus ja dieet aitavad II diabeedi nähtusid edasi lükata.

Diabeetikute narratiivid tegelevad ravi ja ravimite, hakkamasaamise ja vastastikuse nõustamisega. Sellegi virtuaalsuses kohutuva rühma puhul on olulisel kohal informatsiooni vahetamine ja narratiivid, mis abistavad emotsionaalse tasakaalu saavutamisel.

Üks diabeedifoorumi liikmetest kirjutab kreedona: “Paljud mõtlevad, et suhkruhaigusega kõik muutub, ja et sa oleks nagu puudega. See ei ole nii. Olen haiguse algusest peale ütelnud teistele, et suhkruhaigus ei ole mingi elu lõpp, puue jne... Ütlen, et seda tuleb võtta kui elustiili.”

ALLERGIA MEDITSIINILISEST JA SOTSIAALSEST ASPEKTIST*

Marju Kõivupuu

Tänapäeval esineb hulk haigusi, mis liigituvad tsivilisatsiooni-haiguste kategooriasse. See tähendab, et nende tekkepõhjused on peamiselt seotud inimtegevuse tagajärgedega. Teadus ja tehnika on küll kiirelt arenenud, kuid tervisega seotud probleemid ja haigused ei kao kuhugi. Tundub, et neid on ehk rohkemgi kui aastasadu tagasi.

Kuigi allergia tekkimisel on oluline geneetiline soodumus, peetakse allergiaid esmajoones arenenud ühiskonna tõveks. Üldlevinud definitsiooni kohaselt on allergia organismi ülitundlikkusreaktsioon teda ümbritsevatele, olemuselt enamasti kahjututele ainetele, sh toidule. Nii väidavadki meedikud, et arenguriikides tegeleb organismi immuunsüsteem infektsioonidest põhjustatud haigustega, arenenud riikides aga ei jää immuunsüsteemil muud üle, kui otsida endale uusi objekte, millega tegelda.

Pärimuslik arusaam ütleb, et mida arenenum on ühiskond, mida puhtamad me oleme, seda tervemad peaksime olema. Hügieeniteoreetikud aga väidavad vastupidist: puhtuse oleme saavutanud tänu sellele, et olmekeemiata ei kujutaks me tänapäeval oma elu ette. Keskealised ja vanemad inimesed mäletavad ilmselt, et toidunõud sai puhtaks ka kuuma veega või näiteks sinepipulbri abil ning Lõuna-Eesti maarahvas keetis kodu seepi minu empiirilise kogemuse kohaselt veel 1980. aastatel. Tõuna majandusliku kitsikuse tõttu iseäranis. Samuti on paarikümne aasta jooksul mällu talletunud või pärimustekstidena kirja pandud variatsioonides narratiive, mille tuum on kokkuvõtvalt järgmine: linnas allergiate käes vaevlev laps tervistub hoobilt maavanaema juures, kus on ju kõik nii must:-)!, aga haigestub hoobilt üleküüritud linnakodus.

Looduse tähtsust hindame tänapäeval pigem majanduslike ja rekreatiivsete eesmärkidega seonduvalt. Kuid eneselegi aru andmata saastame ja kahjustame ümbritsevat keskkonda, kus

* Ettekanne on seotud Kultuuriteooria Tippkeskuse ja sihtfinantseeritava teadusteemaga "Maastikupraktika ja -pärand" (SF010033s07).

me elame, rohkem kui kunagi varem, samas ihatas tagasi noid “kaugeid aegu”, mil inimesed väidetavalt elasid loodusega täielikus harmoonias, oskasid seda hinnata nii igapäevaelus kui ka ravimise seisukohalt.

Ja nii tõdevad meedikud, et allergikute arv näitab jätkuvat kasvutendentsi, mille üheks põhjuseks on kahtlemata õhu, vee ja maapinna saastamine. Allergia võib tekkida praktiliselt kõige suhtes, kuid sagedamini on allergeenideks toiduained, ravimid, kemikaalid ning õhus leiduvad osakesed (hallitusseente spoorid, elamutolmu lestad, koduloomade kõõm ning puude, umbrohtude ja kõrreliste õietolm).

Allergiast kirjutatakse palju päevalehtede nõuandenurkades, antakse vastavat koolitust asutuste töökeskkonnavolinikele jne.

Kuid – *last but not least*. Sõnal “allergia” on ka tähendusvarjund, mis markeerib ägedat vastumeelsust mingi olukorra või inimese suhtes ning sellega epateerimine pakub arvestatavat minakaitset psühhosomaatiliste haiguste kontekstis, sest – enamikul juhtudest (mõningate andmete kohaselt koguni 66–78 %) jääb allergiat tekitanud etioloogiline faktor ebaselgeks.

Eelnenu illustratsiooniks näide *Meditšiinilehe* võrguversioonist:

Saksamaal andis arst au ja väarikuse teotamises süüdi mõistetud naisele tõendi, et too on allergiline neegrite suhtes. Arst kinnitas dokumendis, et 66aastasel naisel tekivad tumedanahalist inimest nähes psühhosomaatilised sümptomid, sealhulgas kõhuvalu. 31aastane kamerunlane oli esitanud naise vastu hagi, kuna too ütles: “Kao mu teelt, ma olen neegrite suhtes allergiline.” Hannoveri kohus mõistis naisele siiski 3600 kr trahvi ning Hamburgi prokuratuuri esindaja sõnas Die Weltile, et diagnoosi pannud arstile võidakse omakorda esitada süüdistus rassiviha õhutamises. Ka Hamburgi arstide ühingu hinnangul on diagnoos skandaalne (http://www.terviseleht.ee/200036/36_uudiseid.php, 15.08.2008).

Teesides esitatud üldistused on tehtud arvukate allergiat käsitlevate (populaar)teaduslike artiklite põhjal, mida võib iga asjahuviline leida, kasutades interneti otsingumootorit Google. Ettekandes esitlusele tulev empiiriline materjal on ettekandja poolt kirja pandud viimase 10 aasta jooksul läbiviidud intervjuude ja küsitluste käigus.

THE MEANING OF ILLNESS IN CANCER NARRATIVES

Piret Paal

My presentation concentrates on the meaning of illness as expressed in cancer patients' written narratives. In my presentation I will pose three general questions:

1. Is it acceptable to discuss one's illness?
2. Which issues restrict discussing illness?
3. What is the meaning of illness?

I analyze these questions from the multiple perspectives containing an individual's opinion, societal point of view, and the influence of cultural setting and language.

KUIDAS KÕRVALDADA KURTUST? KUULMIST PARANDAVATE RAHVAPÄRASTE RAVIVÕTETE KIRJELDUSI

Liina Paales

Ettekandes tuntakse huvi, milliseid rahvapäraseid abinõusid on kasutatud kurtuse kõrvaldamiseks nii meil kui ka mujal. Rahvapäraste ravivõtete rohkus ja kirjusus peegeldab kuulva ühiskonna suhtumist kurtusesse kui hälbesse ja soovi sellest vabaneeda.

Mõisted 'haigus' ja 'puue' ei ole sünonüümid. Kumbki mõiste ei ole üheselt määratletav, definitsioonid sõltuvad ühiskondlikest arusaamadest ja kokkulepetest. Üldiselt defineeritakse esimest kui aktiivset protsessi ja teist kui seisundit. Puue on mingi funktsiooni puudumine või vajakajäämine, mis võib kujuneda haiguse tagajärjel. Siiski räägitakse puude puhul pigem kohanemisest kui ravist.

Tänapäeval käsitletakse kuulmispuuet (ja puudelisust üldse) peamiselt kahel viisil: meditsiinilisest ja sotsiaalsest perspektiivist.

PUUE JA KULTUURILINE KONTEKST

Füüsiliste, intellektuaalsete või sensoorsete kahjustuste esinemus on universaalne, aga nende puudelisuse tajumise on suurel määral vorminud kultuur, milles elatakse.

Meditsiiniantropoloog Nora Groce on väitnud, et puuetega inimeste elu on kogu maailmas palju tõenäolisemalt piiratud valitsevate kultuuriliste piirangute ja sellega kaasnevate sotsiaalsete, kultuuriliste ja majanduslike tagajärgedega kui spetsiifiliste füüsiliste, sensoorsete, psühholoogiliste või intellektuaalsete häirete endi tõttu.

Kultuurilised arvamused puude esinemise kohta määravad selle, kui hästi või halvasti ühiskonnad neid inimesi kohtlevad.

RAVIVÕTTED KURTUSE KÕRVALDAMISEKS

Ajaloost on teada, et kuuljad inimesed on püüdnud kurtust erineval moel ravida. Rahvameditsiinilised püüded jätkuvad nüüdisaja akadeemilises meditsiinis.

Oma ettekandes toetun peamiselt kahele allikale, milles tutvustatakse kuulmisvõimetuse kõrvaldamiseks kasutatud ravivõtteid. Esimene on kurtuse kohta mitmekülgset teavet andev ingliskeelne kodulehekülg <http://deafness.about.com>. Teine allikas on *Encyclopedia of Folk Medicine. Old World and New World Traditions* (koost Hatfield, Gabrielle. Sanata Barbara, Calif.: ABC-CLIO 2004 – selle tutvustuse leiab Internetist), mille näited pärinevad Briti, Iiri ja Põhja-Ameerika rahvameditsiinist. Eestis kasutatud kurtuse ravivõtteid on nimetanud Mall Hiimäe oma vastavateemalises küsitluskavas *SURDO. Kuulmise nõrgenemise, kurtuse, halva nägemise ja pimedaksjäämise rahvapärased põhjendused* (<http://www.folklore.ee/rl/era/kysitus/surdo.htm>).

Juhtnõõrid sisaldavad erinevaid meetodikaid ja praktikaid, mis hõlmavad näiteks konkreetseid tegevusi, spetsiaalseid toite või aineid, mida tuleb manustada või peale määrada, riitusi, mis tuleb läbi teha, inimelu pöördeliste etappide jälgimist jne. Kogukondades kerkivad esile erilised isikud, kellel on võime teha kurdist kuulja. Analüüsides konkreetseid soovitusi on selge, et nendest mõne järgimine võib osutada tervisele ohtlikumaks kui elu kurdina.

Rahvameditsiinis kasutatud raviviisid kuulmise taastamiseks peegeldavad inimlikku tervise poole püüdlemist, soovi kuulmispuuet ravida ja soovimatust sellega kohaneda. Kurtus on siin pigem haigus, protsess, mille kulgu saab muuta paremuse poole, ja mitte puue, seisund, millega võiks kohaneda. Aga mis onervis ja terveolemine kurtide kogukonna liikmete enda arvamuse kohaselt – see on juba teine teema.

HAMBAVALU RAHVAPÄRASEST RAVIMISEST

Airi Pekkola

Hambavalu on rahvahaigus, mida senini ei ole peaaegu üldse uuritud. Hambahaigusi on erinevaid: alates väikesest kohalikust vaevast kuni surma põhjustava põletikuni. Rahva seas on osatud haiguse astet kindlaks määrata. Vastavalt valiti ka parandamismeetodid. Erinevaid hambahaigusi on suudetud üsna hästi ravida ka kodustes tingimustes.

Pereringis kasutatavaid ravivõtteid kasutatakse kodus ning parandamisrituaalist võtavad osa haige sotsiaalsesse võrgustikku kuuluvad inimesed: pere, sugulased, sõbrad, naabrid (Naakka-Korhonen 1997: 60). Soome folklorist, Lauri Honko, ongi tõdenud, et suurem osa kasutusel olevatest ravimisvõtetest on edasi antud koduringis, kuna seal leidub alati keegi, kes suudab hinnata haigusega seotud olukorda (Honko 1983: 48). Mare Kõiva on olukorda kirjeldanud järgmiselt: "Hea tähelepanuvõime ja meditsiiniliste oskustega inimesi leidis enamasti igas peres. Selliseid, kes oskasid esimest valuhoogu leevendada, teadsid rohtu külmetuse, venituse või koduloomade ravitsemiseks" (Kõiva 1992: 126). 1922. aastal ilmunud rahvameditsiinalases artiklis nimetab üks eesti arst pereema esmaseks ravijaks, kes püsib selles positsioonis veel kaua (Talwik 1922).

Rahvameditsiinis ei ole kaariest peetud probleemiks, vaid selleks on olnud hambavalu. Hammas on terve, kui see ei valuta ja see saab terveks, kui valu lakkab. Oma ettekandes käsitlen näidete abil küsimust, miks mõni rahvameditsiinis kasutusel olnud ravivõte ka tegelikult hambavalu vastu aitas.

Kirjandus:

Honko, Lauri 1983: Terveiskäyttätymisen kokonaisuus. Kalevalaseuran vuosikirja 63. Helsinki.

Kõiva, Mare 1992: Loitsud ja rahvaarstid. Ida-Virumaa rahvakultuurist. Virumaa Fond. Eesti Teaduste Akadeemia. Keele ja Kirjanduse Instituudi Folkloristikaosakond. Tallinn.

Naakka-Korhonen, Mervi 1997: Vaivasta taudiksi. Lapamatoon liittyvä kansanparannus erityisesti pohjoiskarjalaisen aineiston valossa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 666. Pieksämäki.

Talwik, S. 1922: Walitut peatükid arstiteaduse ajaloost. Tervis nr 15, 16.

TERVISLIK KARTUL

Ellen Pärn

Tänapäeval kasvatakse kartulit umbes 150 riigis ja teda loetakse inimesele kõigi toiduainete seas tähtsuset viiendal kohal olevaks toiduallikaks. Kartulit kutsutakse teiseks leivaks, sest tema koostisse kuuluvad peaaegu kõik inimorganismile vajalikud toitained ja vitamiinid. Meie C-vitamiini vajaduse katab kartul suvest kevadeni. Üldiste soovitude kohaselt peaks inimene sööma aastas 100–120 kg kartulit.

Kartulil on huvitav ajalugu. Teda tundsid ja kasvasid enam kui 8000 aastat tagasi Peruu inkad. Neile oli kartul lisaks toidule ka reuma- ja peavalu-vastane ravim. Hispaania konkistadorid tõid 16. sajandil kartuli Euroopasse, kust ta levis üle kogu maailma. Eestisse tõid kartuli 18. sajandi keskpaiku saksa aadlikud. Nemad olvat kartulit tooreltki söönud, sest see arvati tekitavat suguiha.

Veel 17. sajandil pidas nii mõnigi rahvus kartulit mürgiseks ja omistas talle kuratlikku, haigusi põhjustavat mõju. Kartulimugulaid kutsuti lausa kuradiõunteks.

Kartuli ravivaid omadusi on teatud juba ammu. Teda on kasutatud hingamisteede ja seedeorganite, külmetushaiguste, närvisüsteemi häirete, südame-veresoonkonna, kõrgvererõhu, liigeste ja lihaste, konnasilmade ja soolatüügaste ning nahahaiguste raviks, söödud neeruhaiguste, kilpnäärme ületalitluse ja tuberkuloosi puhul. Kartulit on mitmel erineval moel kasutatud ka iluprotseduuride tegemisel.

Nii farmaatsiatööstuses kui ka rahvameditsiinis on raviks kasutatud kartulimugulaid, lehti ja õisi. Kuivatatud kartuliõitest on valmistatud raviteed. Toorestest mugulatest on tehtud kartulimahla, riivitud kartulimassi ja kasutatud kartuliviilusid. Vana hea võte on kartulikeeduvee aurude sissehingamine bronhiidi korral ja isegi kuuma kartulivee auruvanni tegemine põiepõletike korral. USA-s on uuritud kartulikoorte omadusi ja leitud nendest rohkesti antikantserogeenseid aineid, mis neutraliseerivad grillitud, suitsutatud ja friteeritud toiduainetes leiduda võivad kantserogeene. Kartulitärklisest on palju abi olnud hauduma läinud kohtade (nt varbavahede) ravitsemisel.

Erinevaid ravimeetodeid on olnud küllaltki palju. Kartulit on kasutatud looduslike, aga ka maagiliste toimingute läbiviimiseks. Kõige tuntumad on olnud soolatüügaste ja konnasilmade ravi viisid. Need protseduurid olid läbinisti maagilised. Näiteks lõigati toores kartul pooleks, hõõruti lõigatud pinnaga soolatüükaid, pandi kartul kokku tagasi nii, et lõikepinda näha poleks ja maeti maha või visati ahju otsa kuivama.

Kartuli raviv tähtsus ja omapärane maagiline aura on säilinud ka tänapäeva ratsionaalses maailmas. Isegi noored inimesed ei põlga teda ära tervisehädadest lahtisaamiseks.

KAS JOHANNES RAICUS KIRJUTAS EESTI RAHVAMEDITSIIINIST?

Kaarina Rein

Arstiteaduse ajalugu Tartu ülikoolis algab enne ülikooli asutamist, sest meditsiin oli õppeaineks juba Tartu Gümnaasiumis, kuhu 1630. aastal määrati tööle endine Uppsala ülikooli professor Johannes Raicus (ca 1580?–1631). Meditsiiniprofessori kohale pidi Raicus asuma ka rajatavas ülikoolis. Seega töötas antud valdkond, so arstiteadus, seal kõige huvitavamaid arenguid, sest Johannes Raicus oli sel ajal juba tunnustatud arstiteadlane.

Paraku suri J. Raicus enne *Academia Gustaviana* avamist Tartus. Tekib küsimus, milliseks oleks *Academia Gustaviana* arstiteaduskond kujunenud juhul, kui J. Raicus oleks elanud kauem ja suutnuks mõjutada siinse arstiteaduskonna toimimist. Tartu Gümnaasiumi päevil uuris Raicus tervislikkuse seisukohast linna ümbruse looduslikke olusid. 19. sajandi Keiserlikus Tartu Ülikoolis kujunes meditsiinitopograafiate teema väga populaarseks, Raicust võiks nimetada selle ala pioneeriks siinmail.

Johannes Raicuse Tartu päevilt pärineb tema sulest ka üks väitekiri. “Disputatio physico-medica votiva εις ιέρωμια surgenti jam Dorpati novo collegio regio” (e.k “Loodusteaduslik-meditiiniline pühendusdisputatsioon juba kerkivale Tartu uuele kuninglikule kolleegiumile”) üle väitles Tartu Gümnaasiumis 1631. aasta 26. märtsil Petrus Turdinus (1609–1653), kes õppis hiljem Tartu ülikoolis teoloogiat ning tegi karjääri siinse hariduselu arendamisel ja vaimulikuametis.

TÜ arstiteaduskonna ajalugu või üldisemalt Eesti meditsiiniajalugu käsitlevates kirjutistes leiab Raicus mainimist kui esimene isik, kes siinmail tegeles keskkonna mõjudega tervisele, hügieeni küsimustega ja ka rahvameditsiiniga. Tsiteerimisel viidatakse Viktor Kalnini artiklile “Arstiteadus” 1982. aastal ilmunud teoses “Tartu Ülikooli ajalugu I 1632–1798”. Vastavast artiklist paistab aga selgelt välja, et selle autor pole ise Raicuse Tartus kirjutatud tööd lugenudki ning antud artikli põhjal Raicuse tööle hinnangu andmine on seega kahtlane.

Millest Johannes Raicus siis tegelikult kirjutas nii Tartus kui ka mujal? Tema Saksamaal ja Rootsis valminud tööd osutavad sellele, et ta tegeles üsna keeruliste meditsiiniprobleemidega, kirjutas töid halvatuses, muhkkatkust, podagrast ja tiisikusest. Rootsis on teda peetud sealseks kõige väljapaistvamaks Paracelsuse ideede propageerijaks. Tegelikult püüdis Raicus meditsiinis ühendada iidseid Hippokratase ideid Paracelsuse moodsa teooriaga, rõhutades keemia osatähtsust meditsiinis. Raicuse Tartus valminud töö “Disputatio physico-medica votiva ...” on jaotatud kaheks teemaks. Esimeses osas antakse ülevaade Tartu ümbruse pinnase ja vee keemilisest koostisest, paikkonna endemilistest haigustest ja nende ravist. Disputatsiooni teise teema all käsitletakse mineraalvete kasutamist ravis. Viiteid Eesti rahvameditsiinile Raicuse tööst siiski ei leia.

Kirjandus:

- Raicus, Johannes & Turdinus, Petrus 1631. *Disputatio physico-medica votiva eis έρωμα surgenti jam Dorpati novo collegio regio. Rigae Livonum*: G. Schröder.
- Kalnin, Viktor 1982. Arstiteadus ja loodusteadused. Arstiteadus. *Tartu Ülikooli ajalugu I 1632–1798*. Tallinn: Valgus, lk 228–239.
- Tering, Arvo 1992. Uppsala ülikool ja Baltimaad XVII sajandil ja XVIII sajandi algul. *Keel ja Kirjandus* nr. 7, lk 43–437.
- Lindroth, Sten 1943. *Paracelsismen i Sverige till 1600-talets mitt*. Lychnos-Bibliotek 7. Uppsala: Almqvist & Wiksell's Doktryckfri A.-B.
- Lindroth, Sten 1989. *Svensk lärdomshistoria: Stormaktstiden*. Stockholm: Typografi Karl-Erik Forsberg.
- Wiman, Lars-Gösta 1996. Om den tartariska ftisen: Den första medicinska avhandlingen i Sverige 1628 av Johannes Raicus. *Läkartidningen*: kd 93, nr 15, lk 1445–1446.

**“ENNE JU HAIGLAID EI OLNUD”
TÄHELEPANEKUID VEPSA RAHVAMEDITSIIINIST**

Kristi Salve

Alljärgnev põhineb suure osas mu enda välitööde kogemustel, kuid kasutatud on ka arhiivides ja kirjanduses leiduvaid materjale.

Pealkirjaks tõstetud lauset olen kuulnud kümneid kordi, kui jutustajad on rääkinud omaenese või lähedaste haiguste ja parandamise lugusid. See on kõlanud kui seletus, miks kasutati rahvaarstide abi. Samas pole sel väljavabandavat alatooni. Võiks öelda, et nõ valgustus, mis laskis posijaid ja nende teenete kasutajaid marginaliseerida, pole vepslastele erilist mõju avaldanud.

Kuid viimaste põlvkondade kohustuslik kooliharidus, kirjaoskus, niivõrd-kuivõrd seda rakendatigi, raadiotranslatsioonivõrk, aga eriti televisioon pole ka nõ mööda külgi maha jooksnud.

1970. ja 1980. aastatel kohatud vanemad põlvkonnad olid sündinud enne I maailmasõda, nüüdseks on nad läinud *maha magadamha*. Nad olid üldiselt koolihariduseta ja kehva vene keelega. Praegused vanimad elanikud on sündinud maailmasõdade vahelisel ajal, vene keel on neil ladusalt suus, nad on kirjaoskajad. Nii ühed kui ka teised on üle elanud raskeid aegu, nende isad langesid sõdades, kannatasid repressioonide all, kojujääjate osaks oli üle jõu käiv (meeste)töö ja pidev nälja piiril elamine. Pole ime, et kõigest sellest läbi tulnute füüsiline seisund oligi halb. Kõige üldisemalt on kaevatud jala-, selja-, käe- ja peavalu üle.

Austus ametliku meditsiini vastu oli (ja on) suur, selle teeneid tarbiti innukalt eriti lähiminevikus. Praeguseks on paljudes asustatud vepsa külades lõpetatud keskastme meditsiiniabi (velsker või õde) pakkuvate punktide tegevus, mida patsientide seas nimetati *bol'nic*, st haigla.

Võib öelda, et akadeemilisse meditsiini suhtuti lugupidamisega. Ma pole kohanud kahtlusi ega kriitikat määratud ravi õigsuse suhtes – aga seda pole olnud ka rahvaarstide suhtes. Väga paljud käisid möödunud sajandi viimastel aastakümnetel süsti-

mas. Sellesse suhtuti nagu rahvaravitseja toimetatud taigadesse.

Ja kuigi mineviku parandamislugudest kõneldes viidati arstiabi puudumisele, pole selle (ükskõik kuivõrd küsitaval tasemel mõnigi kord) kättesaadavaks muutumine rahvaarste välja tõrjunud, kuigi nende tegevusala on paratamatult ahenenud. On toimunud tööpõllu omavaheline jaotamine, kuigi osalt on ka katuvat tegevust. Omamoodi on tegemist sümbiootilise kooslusega.

Vepsa rahvameditsiinis on ratsionaalsed ravivõtted selgelt kõrvalise tähtsusega. Vähestest ravimtaimedest, mida teatakse, on mõnedki võõrliigid. Sageli väidetakse, et nende kasulikkusest on loetud või kuulnud raadiost. Ka manuaalteraapiast on vähe andmeid.

Põhilised parandamisvõtted on selgelt maagilise alusega, nagu ka haiguste etioloogia. Kui haiguse põhjuseks on patsiendi poolt tehtud eksisamm, siis on tavaliseks arstimisviisiks *prost'mas* (andeks palumas) käimine – kas siis metsas, saunas, kalmistul või mujal, kust haigus pärineb.

Kuigi sageli rakendatakse ravimisel pesemist või muid toiminguid, on nii rahvaarstid kui ka nende patsiendid ühtmoodi kindlad, et kõige tähtsamad on sõnad. Ehkki paljud vepsa arstimissõnad on tõenäoliselt tõlgitud vene keelest või siis loodud vene mudeli järgi, on ka üsna palju omapärast. Juba tõsiasi, et terminid on omakeelsed. Kõige tavalisem on lihtsalt *vaihed* 'sõnad'. Teine üldisem nimetus on *puheg*, mille etümoloogia pole nii läbi- paistev, kuigi seoseid võib leida nii kõnelemist kui ka puhumist tähendava verbiga.

MEELERÄND JA LOITS TERVENDAJANA MAARAHVA PÄRIMUSES

Mikk Sarv & Kristel Vilbaste

Rahvapärimuses on mitmeid jälgi tervendamisviisidest, mis on iseloomulikud šamanismile.

Šamaanikultuuri tunnusteks on:

1. Tõdemus, et maailmu on rohkem kui üks. Maarahva maailmapilti on kirjeldatud kolmeosalisena: alumine, keskmine ja ülemine ilm. Kõige lihtsama jaotuse järgi on olemas see ilm ja too ilm. See ilm on meie ümber olev meeltega tajutav maailm, too ilm on unenägudes ja meelerännul tajutav maailm.
2. Erinevate ilmade tajumine on võimalik meeleseisundi tei-sendamise abil, mille käigus osa tajust, meel või hing rändab kogema teisi ilmu. Pärimuses on hulganisti lugusid, kuidas nõid lamab liikumatult maas, samal ajal kui ta meel/hing on teistes ilmates rändamas.
3. Teises ilmas kogetu tuuakse meeleränduri poolt õpitud loo, loitsu või rituaalina tagasi meie ilma, et taastada terviklikkus ja tasakaal ehk mõnu. Mitmeid müütilisi regilaule teatakse olevat loitsudeks erinevate hädade ja haiguste vastu. Näiteks Suure Härja laul on tuntud rabandust raviva loitsuna. Sellised loitslaulud on tõenäoliselt kunagi meelerännul õpitud tervendamisvahendid.
4. Meelerännu abil tervendajate abile loodab toetav kogukond, kes hoiab oma pärimuses alal meelerändu võimendavaid uskumusi, lugusid, laule ja keelt. Maarahva keel ja pärimuskultuur teevad meelerännule pääsemise lihtsaks ja loomulikuks. Oleme seda kogenud, korraldades meelerännu kursusi enam kui kümme aastat.

Meelerännuga tervendamine algab arvamise ehk arbumisega, mille käigus leitakse häda põhjustaja. Arbumisel võib kasutada mitmeid abivahendeid, sh pendlina rippuvat terariista (nuga, mõõka, kirvest), rinnalehte, sõlge, sõrmust. Arbumiseks võib nimetada ka meelerännu algul toimuvat arupidamist meeleränduri ja teda abistavate vaimolendite vahel.

Meelerännu järgmist osa võib nimetada nõidumiseks. Selle käigus laseb meelerändur oma vaim-abilistel toimida, leidmaks hädale lahendust. Meeleränduri tööks on toimuva tähelepanelik jälgimine ja loona meelde jätmine. Leitud loo või rituaali abil toimubki järgnev tervendamine, kuigi see võib tihti juhtuda ka juba meelerännu käigus.

Meelerännu ja loitsudega tervendamise juures on, nagu iga-suguse tervenemise juures, oluline abipaluja usk tervendajasse ja oma tervenemisse. Seetõttu ei saa ega tohi ükski tervendaja toimida, kui temalt pole selgelt ja ühemõtteliselt abi palutud.

TEEKS VÕI HAIGUSE VASTU KASUTATUD TAIMEDE ANALÜÜS

Renata Sõukand

Historistlikus Eesti Rahvameditsiini Botaanilises Andmebaasis (HERBA) on haiguste märksõna *haigus nimetamata*. Antud märksõna alla kuuluvad kõik kirjed, kus märgitakse, et taime tuleb kasutada teeks, arstirohuks, ravimiks või rohuks haiguse vastu, kuid igasugused viited konkreetsele haigusele (ka kasutusele mitme haiguse vastu) või sümptomile puuduvad. Ka juhul, kui taime on kasutatud lihtsalt *teena*, võib arvestada sellega, et eestlastel puudub klassikaline idamaine teejoomise traditsiooni ning teed joodi tervise hoidmiseks või parandamiseks.

HERBA autorid ei pidanud vajalikuks selliseid kirjeid välja jätta, sest märksõna alla koondatud tekstid:

- 1) esinevad suhteliselt sageli (hetkeseisuga on selle märksõna alla liigitatud ca 2,5% HERBA tekstidest),
- 2) annavad ettekujutuse sellest, mida tehti juhul kui haigust ära ei tuntud või ei osatud liigitada,
- 3) kajastavad miniläbilõiget üldisest taimravi tekstikorpusest ning neid saab kasutada analüüsimeetodite kasutamise minimudelina.

Ettekandes vaadeldakse märksõna *haigus määratlemata* alla liigitatud tekstide hulga muutust ajas ja analüüsitakse *teeks* või *haiguse vastu* kasutatavaid taimi. Muuhulgas otsitakse vastust neljale tööhüpoteesile:

- 1) *Teeks* või haiguse vastu kasutatakse peamiselt klassikalisi ravimtaimi.
- 2) Sajandi jooksul on *teeks* või *haiguse vastu* kasutatamist kirjeldavate tekstide hulk suurenenud.
- 3) Sajandi jooksul on *teeks* või *haiguse vastu* kasutatud taimede liigiline mitmekesisus vähenenud.
- 4) Vastus sõltub küsimisest.

Esimene ja kolmas hüpotees osutuvad tõeks, teise ja neljanda puhul on vastus hinnatav mitmeti.

MEDICA V

LOOD HAIGUSTEST JA NENDE RAVIST

21. 10. 2008, Eesti Põllumajandusmuuseum

9.30–10.00 Saabumine, registreerumine

10.00–11.30

Mare Kõiva Patsiendinarratiividest kliinik.ee ja diabetes.ee põhjal
Piret Paal The Meaning of Illness in Cancer Narratives
Eve Annuk Narratives of Illness in Letters
Frog Narrative and healing – problem of sources

11.30 Kohvipaus

11.45–13.30

Airi Pekkola Hammassäryn kansanomaisesta parantamisesta
Kristel Kivari Kogemus maa-alustega seotud pärimuses
Liina Paaes Kuidas ravida kurtust? Kuulmist parandavate rahvapäraste ravivõtete kirjeldusi
Marju Kõivupuu Allergia meditsiinilisest ja sotsiaalsest aspektist

13.30 Lõuna

14.30–16.00

Renata Sõukand *Teeks või haiguse vastu* kasutatud taimede analüüs
Raivo Kalle Lood nimetutest ravimtaimedest
Ellen Pärn Tervislik kartul

16.00 Kohvipaus

16.15–18.15

Kristi Salve *Enne ju haiglaid ei olnud*. Tähelepanekuid vepsa rahvameditsiinist
Jaan Kasmel Tartu ülikooli kohtuarstiteaduse instituudi uuringust ebaarstide tegevuse ulatuse kohta Eestis 1929. aastal
Kaarina Rein Kas Johannes Raicus kirjutas Eesti rahvameditsiinist?
Mikk Sarv ja Meeleränd ja loits tervendajana maarahva
Kristel Vilbaste pärimuses

18.15 Lõpetamine